

ISSN: 2146-8117 e-ISSN: 2148-6220 Sayı/ Volume: 10 Issue: 20 December / Aralık 2025

İBN EBÎ'L-ISBÂ'IN *TAHRÎRU'T-TAHBÎR* ve *BEDÎ'U'L-KUR'ÂN*'DA KENDİSİNE NİSPET ETTİĞİ BEDÎ' SANATLARI: TANIMLAR ve ÖRNEKLER ÜZERİNE BİR İNCELEME

An Analysis of the Rhetorical Devices Attributed to Ibn Abî al-Isbâ' in *Tahrîr al-Tahbîr* and *Badî' al-Qur'ân*: Definitions and Examples

Taha Çakır

Diyanet İşleri Başkanlığı,; Turkish Directorate of Religious Affairs, Türkiye
canakciosmanan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8621-9307

Makale Bilgisi	Article Information
Makale Türü -Article Type	Research Article/Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi – Date Received	2 July/ 2 Temmuz 2025
Kabul Tarihi – Date Accepted	14 July/ 14 Temmuz 2025
Yayın Tarihi – Date Published	30 December / 30 Aralık 2025

Atıf / Cite as: Çakır, T. (2025). İbn Ebî'l-İsbâ'ın Tahîrîrî'u't-Taḥbîr ve Bedî' u'l-Kur'ân'da kendisine nispet ettiği bedî' sanatları: Tanımlar ve örnekler üzerine bir inceleme. Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi / Katre International Human Studies Journal, 10(20), 1–28. <https://doi.org/10.53427/katre.1732653>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/katre/policy>

Published by İstanbul İlim ve Kültür Vakfı / Istanbul Foundation for Science and Culture, İstanbul, Türkiye.

CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir

(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr>) /
This is an open access article under the CC BY-NC license
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>)

İBN EBÎ'L-ISBÂ'IN *TAHRÎRU'T-TAĤBÎR* ve *BEDÎ'U'L-KUR'ÂN*'DA KENDİSİNE NİSPET ETTİĞİ BEDÎ' SANATLARI: TANIMLAR ve ÖRNEKLER ÜZERİNE BİR İNCELEME

Öz

Bu çalışma, Eyyûbîler ve Memlûkler döneminde yaşamış edîb ve âlim İbn Ebî'l-İsbâ'ın hayatı, ilmî kişiliği ve eserlerini incelemektedir. Asıl adı Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm olan müellif, şiir ve belâgat alanındaki maharetiyle tanınmış, siyasi çekişmelere katılmadan ilimle meşgul olmuştur. Kur'ân belâgati ve bedî' sanatları üzerine önemli eserler kaleme almıştır. *Bedî'u'l-Kur'ân*, *et-Taĥbîr* ve *el-Burhân* gibi çalışmaları, Kur'ân'ın edebî mucizesini bedî' sanatları çerçevesinde ele alan öncü metinlerdir. Müellifin çağdaşı birçok âlim, İbn Ebî'l-İsbâ'ı Afrikada benzeri bulunmayan büyük bir âlim ve etkili bir şair olarak övmüş; şiirlerinin tatlı ve tesirli olduğunu, birçok edip ve âlimin ondan ders aldığını ifade etmiştir. Onu faziletli, yetenekli ve edebiyat sahasında önemli eserler vermiş meşhur bir şair olarak tanıtmışlardır. İbn Ebî'l-İsbâ'ın, şiir, belâgat, tefsir ve Kur'ân'ın i'câzına dair kaleme aldığı eserler, yalnızca kendi dönemi için değil, sonraki dönemlerde de önemli başvuru kaynakları olmuştur. Eserlerinde Kur'ân-ı Kerîm'i merkeze alan yaklaşımı, klasik Arap edebiyatı içerisindeki edebî sanatları Kur'ân perspektifiyle değerlendirme çabasının önemli bir örneğini teşkil etmektedir. Ayrıca şiir, vezin, tefsir ve darb-ı mesel derlemeleriyle de Arap edebiyatının klasik kaynakları arasında seçkin bir konuma sahiptir. Çalışmada, müellifin özellikle *Tahrîru't-Taĥbîr* ve *Bedî'u'l-Kur'ân* eserlerinde yer alan bedî' sanatları lafız ve mana ekseninde tasnif edilerek sistematik biçimde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâgati, İbn Ebî'l-İsbâ', Bedî', Lafız, Mana

Abstract

This study examines the life, scholarly identity, and works of Ibn Abî al-Isbâ', a master of poetry and rhetoric in the Ayyubid and early Mamluk periods, who devoted himself to scholarship over politics. He authored significant works on Qur'anic eloquence and rhetorical embellishments (badî' arts). His notable works such as *Badî' al-Qur'ân*, *al-Taĥbîr*, and *al-Burhân* are pioneering texts analyzing the Qur'an's literary miracle through rhetorical devices. Many contemporary scholars praised Ibn Abî'l-Isbâ' as an unparalleled scholar and an influential poet in Africa, describing his poetry as sweet and impactful. They noted that numerous poets and scholars studied under him, portraying him as a virtuous, talented, and renowned poet who produced significant works in the field of literature. The works of Ibn Abî'l-Isbâ', written on poetry, rhetoric, exegesis, and the inimitability (i'jâz) of the Qur'an, have served as significant reference sources not only in his own time but also for subsequent generations. His approach, which places the Qur'an at the center of his works, constitutes an important example of the effort to evaluate literary arts within classical Arabic literature from the perspective of the Qur'an. In addition, his contributions in poetry, prosody, tafsîr, and proverbial collections secured him a distinguished place in classical Arabic literature. This study systematically evaluates the badî' arts discussed in his works, particularly *Tahrîr al-Taĥbîr* and *Badî' al-Qur'ân*, categorizing them within the axes of expression (lafz) and meaning (ma'nâ).

Key Words: Arabic Language and Rhetoric, Ibn Abî al-Isbâ', Badî', Lafz, Ma'nâ,

Giriş

Arap belâgat geleneği içerisinde bedî‘ ilmi, sözün estetik ve anlam inceliklerini zenginleştiren önemli bir disiplin olarak kabul edilmiştir. Bu alanda yapılan çalışmalar arasında, özellikle İbn Ebi’l-Isba’ın (ö. 654/1256) *Bedî‘u’l-Ḳur’ân* ve *Tahrîrü’t-Taḥbîr* adlı eserleri, sistematik yaklaşımı ve özgün katkılarıyla öne çıkmaktadır. İlgili eserlerde yer alan edebî sanat kavramlarının tespiti, bu kavramlara getirilen tanımlar ve verilen örneklerin değerlendirilmesi, söz konusu metinlerde müellifin benimsediği yöntem ve üslubun ortaya konulması bu çalışmanın temel amacını teşkil etmektedir. Aynı zamanda İbn Ebi’l-Isba’ın Arap edebiyatında bedî‘ ilminin gelişim sürecine sağladığı katkının belirlenmesi hedeflenmektedir.

Çalışmanın bir diğer önemli gayesi, İbn Ebi’l-Isba’ın yalnızca eser muhtevası ve ilmî katkılarını değerlendirmek değil; aynı zamanda onun Türk akademi ve edebiyat araştırmaları dünyasına tanıtılmasına katkıda bulunmaktır. Bedî‘ ilmi sahasında kendisinden önceki birikimi derleyip sistematik şekilde tasnif etmesi ve istinbat ettiği edebî sanat kavramlarına ilişkin yaptığı detaylı tanım ve örneklemeler, müellifi özgün bir konuma taşımaktadır.

Araştırma, giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, İbn Ebi’l-Isba’ın hayatı, ilmî şahsiyeti ve eserleri ele alınacak; yaşadığı Eyyûbîler dönemi siyasal, sosyal ve kültürel yapısı ile

Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi – Katre International Human

dönemin ilmî ortamı değerlendirilecektir. İkinci bölümde ise, bedî' ilminin tanımı ve tarihî gelişimi kısaca ele alınarak İbn Ebi'l-İsba'ın bu alandaki özgün terimleri, tanımları ve örnekleri sistematik biçimde tahlil edilecektir. Böylece müellifin belâgat ilmi içerisindeki yeri ve yöntemi ortaya konulacaktır.

1. İbn Ebi'l-İsba'ın Hayatı ve Eserleri

1.1. Adı, Künyesi, Lakabı ve Nisbesi

Kaynaklarda çeşitli şekillerde anılmakla birlikte, asıl adı Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm (veya Abdüsselâm) b. Abdilvâhid b. Zâfir b. Abdullah b. Ca'fer b. Hasan b. Muhammed el-Mısri el-'Advânî (ö. 654/1256) olan bu âlim, edip ve şair; daha çok İbn Ebi'l-İsbâ' künyesiyle tanınmıştır. Müellifin 'zu'l-İsbâ' lakabıyla anılması ise, şiir alanındaki mahareti dolayısıyla câhiliye dönemi şairlerinden 'zu'l-İsbâ' el-'Advânî'ye nispet edilerek, ona duyulan hürmet ve teberrük amacıyla bu şekilde künyelendiği şeklinde açıklanır.¹

1.2. İbn Ebi'l-İsba'ın Döneminde Sosyo-Kültürel Çevre

İbn Ebi'l-İsbâ', Eyyûbîler döneminde Mısır'da doğmuş, hayatının büyük bölümünü Eyyûbîler, son kısmını ise Memlûklüler'in ilk devrinde geçirmiştir.² İbn Ebi'l-İsbâ'ın yaşadığı dönem, siyasî ve sosyal açıdan birçok çalkantıya sahne olmuştur.³ İbn Ebi'l-İsbâ', yaşadığı dönemde gerek iç gerek dışta yaşanan siyasî mücadele ve çekişmelere katılmamış; ilim ve te'lif ile meşgul olmayı tercih etmiştir. Menfaat beklentisiyle sultanları öven şiirler kaleme almamış, siyasi çekişmelerin acı neticelerinden nefsinin korumak adına ne kılıcı ile ne de kalemi ile sürece dahil olmayıp dönemin basiretli ulemâsının tavrını benimsemiştir.⁴ Siyasi bir mücadele içinde olmayan İbn Ebi'l-İsba', melikler hakkında yazmış olduğu şiirlerin eğitim yıllarına denk geldiğini söylemiştir.⁵ Siyasi oluşumlara karışmadığı gibi mezhep taassubuna da kendisinde rastlanmamaktadır.⁶ Yaklaşık altmış yıl yaşamış olan İbn Ebi'l-İsbâ', h. 654 yılı, 23 Şevval'de Mısır'da vefat etmiştir.⁷

¹ Ebû'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Yahyâ İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesaliku'l-Ebsar fî Memaliki'l-Emsar* (Ebûzabî [Abudabî]: el-Mecmau's-Sekafî, 2002), 7/386.

² Ebû's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât* (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1984), 19/; Yunus Hamûd Hüseyin, *en-Nakd İnde İbn Ebi'l-Asbag el-Mısri* (Dimaşk: el-Hey'etü'l-Ammetî's-Suriyye li'l-Kitab, 2010), 16.

³ Şeşen, "EYYÛBÎLER", 12/24.

⁴ Zekiyyüddin Abdülazim b. Abdülvahid b. Zafir İbn İbn Ebi'l-İsba', *Bediu'l-Kur'an*, thk. Hifnî Muhammed Şeref (Kahire: Mektebetü'n-Nehdati'l-Misriyye, 1957), 58-59.

⁵ İbiş, *İbn Ebi' İsba'ın Hayatı ve Belâgat İlmindeki Yeri*, 23.

⁶ İsmail Durmuş, "İbn Ebû'l-İsba'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1999, 19/467.

⁷ Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 19/7.

1.3. İbn Ebî'l-İsbâ'ın Eserleri ve İlmî Mirası

1.3.1. *Tahrîru't-Tahbîr*

et-Tahbîr(fî İlmi'l-Bedî) adlı eserin bir ihtisarıdır. Eserde bedî sanatlarına dair detaylı incelemelerde bulunulmuş, bu sanatların tanımları ve lugat anlamları açıklanmıştır.⁸

1.3.2. *Bedî'u'l-Kur'ân*

Bu eser, İbn Ebî'l-İsba'ın bedî sanatlarını Kur'ân'a uygulayarak bu sanatların kutsal metindeki yerini vurgulamak amacıyla kaleme alınmıştır.⁹

1.3.3. *el-Havâtirü's-Sevâniḥ fî Esrâri'l-Fevâtih*

Eserde Kur'ân sûrelerinin başlangıç kısımları tefsir edilmiş, bu bağlamda mu'cem (yabancı) ve mu'arreb (Arapçalaşmış) kelimeler ayrıntılı biçimde ele alınarak incelenmiştir.¹⁰

1.3.4. *el-Muhtârâtü'l-Fâ'ika mine'l-Eş'âri'r-Râ'ika*

Müellifin bu eseri, eski ve kendi döneminin edebiyatçılarından seçilmiş en güzel şiir örneklerinden oluşan bir derlemedir.¹¹

1.3.5. *el-Burhân fî İ'câzi'l-Kur'ân*

Kur'ân'ın mucizeliği üzerine yapılan incelemelerin önemli odak noktalarından biri olan İbn Ebî'l-İsba'ın Bedî'u'l-Kur'ân adlı eseri, içerik bakımından büyük benzerlikler taşıdığı el-Burhân fî İ'câzi'l-Kur'ân'ın bir tamamlayıcısı niteliğinde kaleme alınmıştır.¹²

1.3.6. *Kitâbu'l-Emşâl*

Dureru'l-Emşâl ismiyle de anılan bu eser Kur'ân'da geçen darb-ı meselleri sûre sıralamasını göz önünde bulundurarak alfabetik olarak ele almıştır.¹³

1.3.7. *Şihâḥü'l-Medâ'ih*

Müellifin bu eseri, bir divan şiiri çalışması olup, başta Hz. Peygamber (sav), ehl-i beyt ve dört halifeyi övdüğü kasidelerinde Kur'ân'ın belagatini de yüceltmektedir.¹⁴

⁸ İbn Ebî'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, 55.

⁹ İbn Ebî'l-İsba', *Bedîu'l-Kur'ân*, 93; İbn Ebî'l-İsba', *Bedîu'l-Kur'ân*, 3, 15, 353; Hamûd Hüseyin, *en-Nakd İnde İbn Ebî'l-Asbag el-Misri*, 42-43.

¹⁰ İbn Ebî'l-İsba', *el-Havâtirü's-Sevâniḥ fî Esrâri'l-Fevâtih* 63.

¹¹ İbn Ebî'l-İsba', *el-Muhtârâtü'l-Fâ'ika mine'l-Eş'âri'r-Râ'ika*, thk. Selman Ulya (Tebuk: (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2013), 35; İbn Ebî'l-İsba', *el-Muhtârâtü'l-Fâ'ika mine'l-Eş'âri'r-Râ'ika*, 76; İbiş, *İbn Ebî İsba'ın Hayatı ve Belagat İlmindeki Yeri*, 67.

¹² Bkz. İbn Ebî İsba', *el-Burhân fî İ'câzi'l-Kur'ân*, Chester Beatty Kütüphanesi, Yazma Eserler, (nr.4255)

¹³ İbn Ebî'l-İsba', *Bedîu'l-Kur'ân*, s. 87-88; İbn Ebî'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, 219; DURMUŞ, "İBN EBİ'L-ISBA'", 19/467-468.

¹⁴ İbn Ebî'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, 52; İbn Ebî'l-İsba', *Bedîu'l-Kur'ân*, 291.

1.3.8. *el-Kâfile bi Te'vili tilke 'Aşaretun Kâmile*

Müellifin bu eseri bazı âyetlerin tefsir ve te'viline dairdir.¹⁵

1.3.9. *el-Kevâkibu'd-Durriyye fî Nazmi'l-Kavâidi'd-Diniyye*

İbn Ebi'l-Isba'ın manzum bir eseri olduğu düşünülmektedir.¹⁶

1.3.10. *el-Unvân fî Ma'rifeti'l-Evzân*

Ömer Ferruh, bu eserden bahsetmiştir.¹⁷ Eser şiir bahirleri ve vezinleri ile ilgilidir.¹⁸

1.3.11. *el-Cevheretu'l-Ferîde fî Kâfiyeti'l-Kaşîde*

Şiir vezinleri, kasidelerle ilgili vezinlere tahsis edildiği anlaşılmaktadır.¹⁹

1.3.12. *eş-Şâfiye fî 'İlmi'l-Kâfiye*

Müellif, diğer eserlerinde bu eserde ele aldığı şiir konusunu daha geniş ve detaylı biçimde ele aldığını belirtir.²⁰

1.3.13. *el-Mîzân fî't-Tercîh beyne Kelâmi Kudâme ve Husûmih*

Kudâme b. Ca'fer'in görüşlerini savunulduğu, tenkit nitelikli bir çalışmadır.

1.3.14. *Vaşiyyetuhû ile'l-Kuttâbi ve's-Su'arâ*

el-Mîzân fî't-Tercîh beyne Kelâmi Kudâme ve Husûmih isimli eserinin bir bölümü olup ancak önemine binaen müstakil bir eser olarak te'lif edilmiştir.²¹

2. İbn Ebî'l-İsbâ 'da Bedî' Sanatları

2.1. Lafız İle İlgili Sanatlar

2.1.1. *el-Ferâid*

Müellif terim olarak bu kavramın belagattan ziyade fesahatla ilgili olduğunu ifade etmektedir. “Mütekellimin sözünde; konuşanın, fesahatının büyüklüğüne ve Arapçasının kuvvetine delâlet eden ve sözünü gerdanlı ortasında bulunan inci tanesi konumuna sokacak olan bir lafız getirmesi²² ” şeklinde tanımlanmaktadır. Ferâid sanatına Arap şiirinden örnek;

وكان سعي إذ تودعنا وقد اشرب الدمع أن يكفا

¹⁵ İbn Ebi'l-Isba', *Tahriru't-Tahbir*, 52.

¹⁶ Ömer Rızâ Kahlale, *Mu'cemu'l-Müellifîn* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, ts.), 5/265; Hamûd Hüseyin, *en-Nakd İnde İbn Ebi'l-Asbag el-Misri*, 50.

¹⁷ Ferrûh - Ömer b. Abdurrahman, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, 3/575.

¹⁸ Hamûd Hüseyin, *en-Nakd İnde İbn Ebi'l-Asbag el-Misri*, 51.

¹⁹ Ferrûh - Ömer b. Abdurrahman, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, 3/575; Hamûd Hüseyin, *en-Nakd İnde İbn Ebi'l-Asbag el-Misri*, 51.

²⁰ İbn Ebi'l-Isba', *Bediu'l-Kur'an*, s. 166; Hamûd Hüseyin, *en-Nakd İnde İbn Ebi'l-Asbag el-Misri*, 51.

²¹ İbn Ebi'l-Isba', *Tahriru't-Tahbir*, 406.

²² İbn Ebi'l-Isba', *Tahriru't-Tahbir*, 576; İbn Ebi'l-Isba', *Bediu'l-Kur'an*, 287.

“Sanki su ‘da bizlerle vedalaştığında, Onun göz yaşları kaçmak için boynunu uzatmış.”²³

Bu beyitte geçen اشرأب “boynunu uzatmak” ifadesi ferâid sanatının seçkin örneklerindendir ve fasih kelimada benzerine az rastlanmaktadır.²⁴

2.1.2. en-Nezâhe

Bu sanat genel olarak hiciv sanatı ile alakalı kullanılmıştır. İbn Ebi'l Isba' bu sanatı “Hiciv’in, kaba, kötü, küfür içeren galiz tabirlerden uzak olarak yapılması”²⁵ şeklinde tanımlamıştır. Ebû Temmam (ö. 231/846) Ayyâş b. Lühey‘a’yı hicvederken kullandığı şu beyitler konu için örnek teşkil etmektedir;

بني لهيعة ما بالي وبالكم وفي البلاد مناديع ومضطرب
لجاجة لي فيكم ليس يشبهها إلا لجاجتكم في أنكم عرب

“Beni Lühey‘a‘dan bana ve size ne! Ülkede varlık/bolluk ya da darlık varmış,

Sizlerin bana duymuş olduğunuz kin ancak Arap olmanızdan ötürü duyduğunuz kindir.”²⁶

Şiirde geçen bu ifadelerden anlaşıldığına göre hicvedilen kişiler kötü, kaba ve çirkin sözlerle değil onlara nispeten daha hafif ifadeler kullanılarak hicvedilmişlerdir.

2.1.3. er-Remz ve'l-Îmâ

Bu sanatta “Mütekellim, kelamın içinde gizli bir mana bulundurur. Fakat konuşan kişinin bu manayı gizlemekle birlikte mesajını muhatabına remz yolu ile hissettirme çabası bulunur.”²⁷ Remz konusuna Arap şiirinden örnek Nâbiğâ ez-Zubyânî’nin (ö. 604[?]) şu beyitleridir;

فاحكم كحكم فتاة الحي إذ نظرت ... إلى حمام شراع واردة النمد
يحفه جانباً نيقى وتتبعه ... مثل الزجاجة لم تكحل من الرمد
قالت ألا ليئتما هذا الحمام لنا ... إلى حمامتنا ونصفه فقد
فحسبوه فألفوه كما حسبت ... تسعا وتسعين لم ينقص ولم يزد
وكملة مائة منها حمامتها ... وأسرت حسبة في ذلك العدد

“Kabilenin kızı (Zerkâ el-Yemâme) gibi hükmet, hani az suyun bulunduğu yere iki yüksek dağın arasında

Hızlıca suç içmeye giden güvercinlere bakmıştı, onu hiçbir göz hastalığı olmadan cam gibi gözleriyle takip ediyordu.

²³ Ebû Ali Hasan b Reşik el-Ezdi İbn Reşik el-Kayrevani, *el-Umde fi Mehasini's-Şi'r ve Âdâbih*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (y.y.: Daru'l-Ci'l, 1981), 2/188.

²⁴ İbn Ebi'l-Isba', *Tahriru't-Tahbir*, 576.

²⁵ İbn Ebi'l-Isba', *Tahriru't-Tahbir*, 584.

²⁶ Ebu'l-Îmâm Hasan b. Bîşr el-Âmîdî, *el-Muvâzene beyne şî'ri Ebi Temmam ve'l-Buhturî*, thk. Abdullah el-Muharib (Beyrut: Mektebetü'l-Hancı, 1944), 3/582.

²⁷ İbn Ebi'l-Isba', *Bediü'l-Kur'ân*, 321.

Dedi ki keşke bizim güvercinimize ilaveten bu güvercinler ve yarısı bizim olsa da bize yetse.

O güvercinleri hesapladılar ve onun saydığı gibi ne bir eksik ne bir fazla doksan dokuz tane olarak buldular, kendisinin güvercini onları yüze tamamladı ve bu sayıda o hızlıca saydı.”²⁸

Nâbiğa ez-Zubyâni bu beyitlerde görmüş olduğu mavi güvercinlerin adedi olan altmış altı sayısını açık bir şekilde söylemeyerek remz yoluyla buna işarette bulunmuştur. Sahip oldukları altmış altı sayısının yarısı dahil edilince güvercin sayısı haliyle doksan dokuz olmuş oluyor.²⁹

2.1.4. et-Tendîr

Tendîr sanatı; “Mütekellim tarafından nadir bulunan tatlı bir söz ya da şaka veya orijinal bir nüktenin getirilmesi”³⁰ şeklinde tanımlanmıştır. Örnek âyet şöyledir;

فَإِذَا جَاءَ الْخَوْفُ رَأَيْتَهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ تَدُورُ أَعْيُنُهُمْ كَالَّذِي يُغْشَى عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ

“Tehlike yaklaştığı zaman ölüm (korkusu) sebebiyle kendisinden geçip gözü kaymış gibi sana baktıkları haliyle onları görürsün.”³¹

Kur’ân’da münafıkların korkaklığı, mübalağasız ve etkili bir üslûpla aktarılmıştır. Âyette “ölüm” yerine “ölüm baygınlığı” anlamında, mana pekiştirip belîğ hâle getirmiştir. “Ölüm korkusu” denseydi de anlam güçlü olurdu; fakat “ölüm baygınlığı” anlamına gelen ifadenin hem haberin doğruluğu hem de belagat açısından uygun tercih olduğu ifade edilmiştir.³²

2.2. Mana İle İlgili Sanatlar

2.2.1. el-İstikşâ

İstikşâ’da “Mütekellim, konunun zâtî unsurlarının tamamını saydıktan sonra avâriz ve levâzıma dair bütün unsurları sayar sonra konu ile alakalı söylenecek herhangi bir söz bırakmaz.”³³ Örnek âyet şu şekildedir;

أَيُّدُ أَحَدِكُمْ أَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ لَهُ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَأَصَابَهُ الْكِبَرُ وَلَهُ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفَاءُ فَأَصَابَهَا إِعْصَارٌ فِيهِ نَارٌ فَاحْتَرَقَتْ

“Sizlerden herhangi biri ister mi ki, hurma ağaçları ve üzüm asmaları ile dolu, içinde ırmaklar akan ve kendisi için her çeşit meyvenin bulunduğu bir bahçe olmuş olsun da gözetilmeye muhtaç çoluk çocuğu varken ihtiyarlık gelip çatsın, bahçeye de içerisinde ateş bulunan bir kasırga isabet etsin de yakıp kül haline getirsin!”³⁴

Bu âyette, konunun tüm yönlerini kapsayacak şekilde kapsamlı bir tasvir yapılmıştır. ‘Bahçe’ ifadesiyle mana anlaşılabilirdi; ancak bu kelimeyle yetinilmeyip, bahçenin vasıfları ayrıntılı biçimde

²⁸ Ebû Ümâme (Ebû Akreb) Ziyâd b Muâviye b Dabâb (Dıbâb) b Câbir Nâbiğa ez-Zubyâni, *Divanu’n-Nabiga ez-Zübyani*, thk. Muhammed Ebu’l-Fazl İbrahim (Kahire: Dâru’l-Maârif, 1985), 23-24.

²⁹ İbn Ebi’l-İsba’, *Tahriru’t-Tahbir*, 464.

³⁰ İbn Ebi’l-İsba’, *Tahriru’t-Tahbir*, 571; İbn Ebi’l-İsba’, *Bediu’l-Kur’ân*, 285.

³¹ el-Ahżâb, 33/19.

³² İbn Ebi’l-İsba’, *Tahriru’t-Tahbir*, 571; İbn Ebi’l-İsba’, *Bediu’l-Kur’ân*, 285.

³³ İbn Ebi’l-İsba’, *Bediu’l-Kur’ân*, 247.

³⁴ el-Bakara, 2/266.

aktarılmıştır. Özellikle hurma ağaçları ve üzüm asmaları ile dolu oluşu, sıradan bir bahçeyi değil, kıymetli ve değerli ağaçlarla bezenmiş özel bir mekânı işaret eder. Bu nitelikteki bir bahçenin helaki ise, sıradan olanla kıyaslandığında sahibinin nefsinde daha derin bir tesir ve üzüntü meydana getirir. Nitekim âyette bahçenin vasfı, “içinde ırmaklar akan” ve “her çeşit meyvenin bulunduğru” ifadeleriyle tamamlanarak, sadece hurma ve üzümle sınırlı kalmayan, her yönüyle zengin ve tam anlamıyla değerli bir bahçe tasviri yapılmıştır. Böyle bir bahçenin yıkımı, maddi kayıptan öte, ruhen de ağır bir yıkımı simgeler.³⁵ Yaşlılık hâlinin kendisine isabet etmesi ve bakıma muhtaç kimselerin varlığı da acziyet ve durumun vahametini örnekleyen unsurlar arasında sayılmıştır.³⁶

2.2.2. el-İktidar/Taşarruf

İktidar sanatı şu şekilde tanımlanmıştır: “Mütekellim veya şairin, bir anlamı farklı ifade kalıplarıyla ve amaçlara uygun biçimlerde dile getirme maharetidir. Mananın çeşitli yollarla aktarılması esasına dayanan bu sanat, nazmın terkinde yapılan değişikliklerle siğa ve maksada uygun varyasyonlar üretir. Bu değişkenlik kimi zaman istiare, kimi zaman hakikat, îcâz yahut irdâf yoluyla gerçekleştirilir.”³⁷ İmru’l-Kays’ın (ö. 540[?]) divanından örnek şöyledir;

وليل كموج البحر أرخى سدوله ... علي بأنواع الهموم ليبتلي
فقلت له لما تمطى بصلبه ... وأردف أعجازا وناء بكلل

“Gece sınamak için beni bin bir kederle, salıyor deniz dalgası gibi örtüsünü üzerime

*Söylendim göğsü gövdesi uzayıp genişleyen ve bunlara hantal kalçaları eklemelenen geceye”*³⁸

Müellif, gecenin zorluğunu, onu sınav etmesini ve çetin geçişini istiare yoluyla teşbih ederken, kimi zaman bir kadın, kimi zaman ise yırtıcı bir hayvana benzetir. Gecenin kendi üzerine saldırdığını ve sabrını ölçtüğünü ifade eder. Bu tasvirle, gecenin insan üzerindeki baskısı ve imtihan edici yönü mecazî biçimde anlatılmıştır.

2.2.3. el-İscâl ba‘de’l-Muğâlata

Bu sanat, “Mütekellim veya şairin övdüğü kişi hakkında ondan bir beklenti taşıması, belirli bir amaç gütmesi ve bu amaca ulaşmasını sağlayacak ifadeler kullandıktan sonra, maksadının gerçekleşmesini doğrudan övdüğü kişiye bağlaması şeklinde tanımlanmaktadır.”³⁹ Bu bağlamda söz söyleyen kişi, maksadının gerçekleşmesini bir şarta bağlar ve bu şartın da *muğâlata* yoluyla gerçekleştiğini iddia ederek isteğine ulaşma çabası içerisine girer. Burada, şart koşulan şey fiilen gerçekleşmemiş olsa dahi, mantık hileleri ve safsata yoluyla gerçekleşmiş gibi gösterilir. Böylelikle övgü söylemi içerisinde, maksatlı ve sanatlı bir söyleyiş tekniği sergilenmiş olur.⁴⁰ Örnek;

جاء الشتاء وما عندي لقرته ... إلا ارتعادي وتصفيقي بأسناني
فإن هلكتم فمولانا يكفني ... هبني هلكت فهبني بعض أكفاني

³⁵ İbn Ebi’l-İsba’, *Tahriru’t-Tahbir*, 542; İbn Ebi’l-İsba’, *Bediu’l-Kur’ân*, 249-250.

³⁶ İbn Ebi’l-İsba’, *Tahriru’t-Tahbir*, 542; İbn Ebi’l-İsba’, *Bediu’l-Kur’ân*, 249-250.

³⁷ İbn Ebi’l-İsba’, *Tahriru’t-Tahbir*, 582; İbn Ebi’l-İsba’, *Bediu’l-Kur’ân*, 288.

³⁸ Ebu Vehb İmru’l-kays Hunduc b. Hucr b. Haris el-Kindi İmru’l-Kays, *Divanu İmru’l-Kays*, thk. Abdurrahman el-Mustavi (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 2004), 48.

³⁹ İbn Ebi’l-İsba’, *Tahriru’t-Tahbir*, 574; İbn Ebi’l-İsba’, *Bediu’l-Kur’ân*, 286.

⁴⁰ İbn Ebi’l-İsba’, *Tahriru’t-Tahbir*, 574; İbn Ebi’l-İsba’, *Bediu’l-Kur’ân*, 286; Kaya, “MUGÂLATA”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/333.

“Kış geldi, henüz herhangi bir hazırlığım yok, ödüm kopuyor ve dişlerim gıcırıyor, Ölürsen eğer, efendim beni kefenler, farzet ki öldüm ben, kefenimden bir parça ver.”⁴¹

Şair, burada övdüğü kişiden talebini mugâlata yoluyla dile getirmiştir. Henüz hayatta olmasına rağmen öldüğünün varsayılmasını isteyerek, normalde ölümünden sonra yapılacak iyiliğin hayattayken gerçekleştirilmesini talep etmiştir. Böylece, dolaylı bir söylemle maksadına ulaşma yolunu seçmiştir.

2.2.4. et-Tedbîc

Terim olarak bu sanatı müellif şu şekilde tanımlamıştır: “Mütekellim veya şairin, medih, hiciv, vasıf ve nesib (kaside) gibi türlerde kinaye ve tevriye sanatlarını kastederek, düz yazı ve şiirde çeşitli renkleri zikretmesi ve bir şeyi betimlemesidir.”⁴² Âyet örneği şu şekildedir;

وَمِنَ الْجِبَالِ جُدَدٌ بَيَضٌ وَحُمْرٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهَا وَغَرَابِيبُ سُودٌ

“...ve dağlarda da beyaz, kırmızı(kızıl), siyah çeşit çeşit yollar var ettik.”⁴³

Âyette renkler, yolların belirginlik ve belirsizliğine kinaye olarak kullanılmıştır. Beyaz yol açık ve tercih edilen yolu, kırmızı ve siyah ise belirsiz ve karışık yolları simgeler. Böylece, hak yolun açıklığı ile diğerlerinin belirsizliği tedbîc sanatıyla ifade edilmiştir.⁴⁴

2.2.5. el-Cem‘ ve’t-Tefrîk

Bu sanatın tanımı şu şekilde yapılmıştır: “Mütekellim birbiri ile irtibatlı, girift iki cümlelerin arasını ayırarak birinci cümle peşine ara bir cümle getirir. Dinleyen kişi getirilen cümlelerin zahiren öncesi ile irtibatının olmadığını düşünebilir ancak cümleye fazla anlam katan bu ifade olmadan amaçlanan gaye meydana gelmiş olmaz. Mütekellim, bu fasıladan sonra kelamın ikinci bölümünü getirir ki bu da irtibat ve uyum bakımından hedeflenen mananın sağlanması için gerekli olan cümledir. Fasıladan sonra getirilen ikinci cümle anlam bakımından birinci cümle ile irtibatı düşünüldüğünde yerine başka bir cümle konulamayacağı görülür.”⁴⁵ Konu ile ilgili müellifin âyetten vermiş olduğu örnek şu şekildedir;

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلَىٰ أُمَمٍ مِّن قَبْلِكَ فَأَخَذْنَاهُمْ بِالْبَأْسَاءِ وَالضَّرَاءِ لَعَلَّهُمْ يَتَضَرَّعُونَ فَلَوْلَا إِذْ جَاءَهُمْ بَأْسُنَا تَضَرَّعُوا وَلَكِنْ قَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتَّىٰ إِذَا فَرَّحُوا بِمَا أَوْتُوا أَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً فَإِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ

“Muhakkak senden önce yaşamış ümmetlere de resuller gönderdik, sonrasında yalvarıp yakarurlar diye onlara (çeşitli) darlık ve hastalıklar verdik, hiç olmazsa tarafımızdan bir sıkıntı geldiğinde yalvarıp yakarsaydılar ya! Ancak kalpleri kaskatı kesildi; şeytan da onlara yaptıkları işleri

⁴¹ İbn Nebâte es-Sa’di Abdulaziz b. Ömer b. Muhammed İbn Nebâte es-Sa’di, *Dîvân*, thk. Abdülemir Habîb et-Tâî (Beyrut: Vizaretu’l-İlâm, 1987), 2/173.

⁴² İbn Ebi’l-Isba’, *Tahriru’t-Tahbir*, 583; İbn Ebi’l-Isba’, *Bediu’l-Kur’ân*, 242.

⁴³ el-Fâtır, 35/27.

⁴⁴ İbn Ebi’l-Isba’, *Tahriru’t-Tahbir*, 533.

⁴⁵ İbn Ebi’l-Isba’, *Bediu’l-Kur’ân*, 313.

süslü gösterdi. Kendilerine yapılan uyarıyı unuttuklarında her şeyin kapılarını kendilerine açtık. Nihayet kendilerine verilmiş olanlar sebebiyle şımarıdıkları esnada onları ansızın yakalayiverdik. Böylelikle birdenbire ümitlerini yitiriverdiler.”⁴⁶

Bu âyetlerde nazım bakımından ‘Kendilerine yapılan uyarıyı unuttuklarında’ ifadesinden hemen sonra ‘onları ansızın yakalayiverdik’ ibaresinin getirilmesi anlam bakımından daha uygun düşmesine rağmen nazım ve anlam bakımından birbiri ile irtibatlı bu iki ifadenin arasına ‘her şeyin kapılarını kendilerine açtık. Nihayet kendilerine verilmiş olanlar sebebiyle şımarıdıkları esnada’ ifadesi konulmuştur. Dinleyen kişinin aklına ‘zikri unuttuklarında’ ifadesinden sonra ‘onlara herşeyin kapısını açtık, kendilerine verilenlerle sevindikleri esnada’ ifadesinin getirilmesi uyum bakımından uygun olmadığını düşündürebilir. Hatta araya konulan ifadenin getirilmeyişi nazım bakımından daha münasip oluşu düşüncesi dinleyende hakim olabilir. Ancak dinleyen kişinin zannettiği gibi olmuş olsaydı iki ifade arasına konulan fasılanın konulmaması sebebiyle âyete katılmak istenen mana eklenemeyecek, anlam bakımından mana ihlal edilmiş olacaktı.⁴⁷

Âyette geçen ‘herşeyin kapılarını onlara açtık’ ifadesi yaptıklarının sonucunda mazeretlerini boşa çıkarmak içindir. Çünkü imkan tanındığı halde bunları değerlendirememek mazeret beyan edememe bakımından muhataplara herhangi bir çıkış kapısı bırakmamaktadır. Bu vesile ile onlara yaptıkları haddi aşma haber verilmiş olacak ve istidrac suretinde onlara verilen nimetlerin kendilerinden alınmış olması sevdiklerinden ayrılma bakımından daha şiddetli bir azap olmuş olacaktır.⁴⁸

2.2.6. el-İbhâm

İbhâm sanatında “Mütekellim bir söz söyler ancak bu söz iki zıt anlama muhtemeldir. Dinleyen kişi ise sözün hangi anlama geldiği konusunu seçemez. Kelamın devamında birini ötekinden ayırt edecek herhangi bir karine de bulunmaz. Mütekellimin kullandığı sözü muhtemel zıt iki anlama gelecek şekilde kullanması ise kasdidir.”⁴⁹ Konuyla ilgili Muhammed b. Hazim el-Bâhili; Hasan b. Süheyl’in ve Me’mun arasında evlilikle alakalı oluşan akrabalıkları dolayısıyla öyle bir beyit yazmıştır ki medih mi hiciv mi oldu pek anlaşılmamaktadır;

بارك الله للحسن ... ولبوران في الختن

يا إمام الهدى ظفر ... ت ولكن ببنت من؟

“Bûran ve Hasan’ın (evlilik dolayısıyla) akrabalıkları mübarek olsun

Ey doğru yolun önderi başardın ancak kimin kızı ile ?!”⁵⁰

Beyitte geçen “kimin kızı ile...” ifadesi aşağılama mı yoksa yüceltme mi belli olmamakta. Şairin maksadı kullandığı ifadelerden pek anlaşılmamaktadır.

⁴⁶ el-En’âm, 6/42-44.

⁴⁷ İbn Ebi’l-İsba’, Bediü’l-Kur’ân, 313.

⁴⁸ İbn Ebi’l-İsba’, Bediü’l-Kur’ân, 313-314.

⁴⁹ İbn Ebi’l-İsba’, Tahriru’t-Tahbir, 596; İbn Ebi’l-İsba’, Bediü’l-Kur’ân, 306.

⁵⁰ Ebu’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdulvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî en-Nuveyrî, Nihâyetu’l-Ereb fi Funûni’l-Edeb (Kahire: Daru’l-Kutubi’l-Misriyye, 1932), 7/174.

2.2.7. el-Ĥayde ve'l-İntikâl

Bu sanat müellif tarafından “Kendisine soru sorulan kişi sorulan soruya uygun cevap vermemesi olarak ya da münazara esnasında delil getiren kişinin başka bir delile geçmesi”⁵¹ şeklinde tanımlanır. Ancak bu kavramın belâgat alanı ile ilgili değer taşıması münazara edilen konu ile ilgili delil getirildiği durumda muhatabın bu delili anlamayacağı anlaşıldığında başka bir delile geçme durumu ile ilgili olarak ortaya çıkar. Böylelikle delil getiren kişi mevcut delilden muhatabının anladığı ve onu susturacak delile geçiş yapar.⁵² Konu ile ilgili Kur’ân’da Hz. İbrahim ile Nemrûd arasında geçen münazaradan örnek verilmiştir;

إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ قَالَ أَنَا أَحْيِي وَأُمِيتُ قَالَ إِبْرَاهِيمُ فَإِنَّ اللَّهَ يَأْتِي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ

“*Hani İbrahim, Nemrud (Allah’ın kendisine mülk verdiği)’a ‘Rabbim hayatı veren ve öldürenidir’ deyince o, ‘Ben de hayat verip öldürenim’ demişti. İbrahim ‘Allah güneşi doğudan getirmektedir, hadi öyleyse sen de batıdan getir’ dedi. Bunun üzerine inkarcı ne diyeceğini bilemedi.*”⁵³

Hz. İbrahim, Nemrud’a “*Rabbim hayatı veren ve öldürenidir*” demiştir. Nemrud ise biri normal, diğeri idama mahkûm iki kişiyi getirterek; mahkûmu serbest bırakıp diğeri öldürmüş ve “*Ben de hayat verip öldürürüm*” diyerek meseleyi zahirî anlamda değerlendirmiştir. Hz. İbrahim, muhatabının kastı anlamadığını görünce, “*Allah güneşi doğudan getirmektedir, haydi sen de batıdan getir*” diyerek kevnî bir delil ortaya koymuştur. Bu istidlal karşısında Nemrud cevap verememiş ve âyetin ifadesiyle şaşkına dönmüştür.⁵⁴

2.2.8. el-Muḳârene

Muḳârene sanatı “Şairin istiâre ile teşbihi ya da mübalağayı veya diğer bir sanatı biraraya getirmesi olarak”⁵⁵ tanımlanır. Bu sanat icra edilirken iki bedî‘ sanatı tek kelimedede icra edilir. Kelamın içerisinde irtibat gizli olup yeri ise tam olması gereken konumdadır. Ancak bu sanatın varlığı dikkati keskin olan kişi tarafından kavranabilir.⁵⁶ Âyetten örnek şu şekildedir;

وَهُمْ يَحْمِلُونَ أَوْزَارَهُمْ عَلَى ظُهُورِهِمْ أَلَا سَاءَ مَا يَزُرُونَ

“*Onlar günahlarını sırtlarına yüklenmiş bir vaziyette geldiklerinde... Dikkat ediniz yüklendikleri vebal ne ağırdır!*”⁵⁷

Zikredilen âyette tenkît ve tecnîsu’t-teğâyur kısımları bir arada kullanılmıştır. Tenkît “*sırtlarına*” ifadesinde görünür. Burada baş yerine sırt kelimesinin kullanılması sırt bölgesinin yük taşıma bakımından daha kuvvetli olması sebebiyledir. Bunun ile günahların ağırlıklarına işaret edilmiştir.

⁵¹ İbn Ebi’l-İsba’, *Tahriru’t-Tahbir*, 565.

⁵² İbn Ebi’l-İsba’, *Tahriru’t-Tahbir*, 565; İbn Ebi’l-İsba’, *Bediu’l-Kur’ân*, 281.

⁵³ el-Bakara, 2/258.

⁵⁴ İbn Ebi’l-İsba’, *Tahriru’t-Tahbir*, 565; İbn Ebi’l-İsba’, *Bediu’l-Kur’ân*, 281-282.

⁵⁵ İbn Ebi’l-İsba’, *Tahriru’t-Tahbir*, 565; İbn Ebi’l-İsba’, *Bediu’l-Kur’ân*, 281-282.

⁵⁶ İbn Ebi’l-İsba’, *Tahriru’t-Tahbir*, 503; İbn Ebi’l-İsba’, *Bediu’l-Kur’ân*, 318.

⁵⁷ el-En’am, 6/31.

Mübalağa ile tenkit yapılmıştır. Tecnîs sanatı ise أَوْزَار ve يَزُرُونَ kelimeleri arasında gerçekleşmiştir. Birinci kelime isim, ikincisi ise fiil olarak kullanılmıştır.⁵⁸

2.2.9. el-Munâkaẓa

Munâkaẓa, Bir şeyin biri mümkün, diğeri imkânsız iki zıt koşula bağlanması, kelâmî anlatımda kullanılan özel bir yöntemdir. Burada amaç, imkânsız olanı şart koşarak, aslında şart koşulan durumun gerçekleşmeyeceğini vurgulamaktır. Bu yöntem, görünüşte çelişkili olsa da, meselenin imkânsızlığını ortaya koyma ve muhatabın dikkatini buna çekme işlevi görür.⁵⁹ Nâbiğa ez-Zübyânî'nin beytinde örnek şu şekildedir:

وإنك سوف تحلم أو تناهي ... إذا ما شئت أو شاب الغراب

*“Ve sen düş göreceksin ya da hayal edeceksin... Eğer yaşlanırsan ya da karga gençleşirse”*⁶⁰

Şair, muhatabın düş görmesini veya hayal etmesini biri mümkün, diğeri ise imkânsız iki şarta bağlamıştır. Mümkün olan yaşlanmak, imkânsız olan ise karganın gençleşmesidir. Maksat, imkânsız olan şarta dikkat çekerek, sonucun gerçekleşmeyeceğini ifade etmektir. Böylece muhatabın hiçbir zaman düş göremeyeceği ya da hayal edemeyeceği vurgulanır.⁶¹

2.2.10. et-Teslîm

Teslîm bir bedî terimi olarak şöyle tanımlanmıştır: “Mütekellimin, şart koşmuş olduğu şeyin meydana gelmesini imkansız birşeye bağlayarak varsayılan şeyin de imkansız olmasını istemesidir. Bu durumda olumsuz kelam veya olumsuzluk edatıyla şart koşulmuş olan varsayım yapılır, sonrasında tartışma yollu olarak şart koşulanın kabul edilip vukua geldiği zaman ise varsayımın faydasız olduğu gösterilir.”⁶² Âyet örneği şu şekildedir:

مَا اتَّخَذَ اللَّهُ مِنْ وَلَدٍ وَمَا كَانَ مَعَهُ مِنْ إِلَهٍ إِذَا أَذْهَبَ كُلُّ إِلَهٍ بِمَا خَلَقَ وَلَعَلَّ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ

*“Allah asla evlat edinmemiştir; onun ile birlikte başka bir ilahta yoktur; aksi halde her ilah kendi yaratmış olduklarını alır bir tarafa çekilmiş olurdu ve mutlaka o ilahların biri diğerine galip gelmeye çalışırdı.”*⁶³

Zikredilen âyette, Allah ile birlikte başka ilahların olduğu varsayıldığında, her birinin kendi mahlûkatına hükmedeceği, birbirine üstünlük taslayacağı ve bunun neticesinde âlemde nizamın bozulup hiçbir hükmün uygulanamaz hâle geleceği ifade edilmiştir. Oysa mevcut düzen ve vakıa, böyle bir ihtimali imkânsız kılarak tevhidin zorunluluğunu ortaya koymaktadır.⁶⁴

⁵⁸ İbn Ebi'l-İsba', *Tahriru't-Tahbir*, 503; İbn Ebi'l-İsba', *Bediu'l-Kur'an*, 318.

⁵⁹ İbn Ebi'l-İsba', *Tahriru't-Tahbir*, 507; İbn Ebi'l-İsba', *Bediu'l-Kur'an*, 323.

⁶⁰ Nâbiğa ez-Zübyânî, *Divanu'n-Nabîğa ez-Zübyânî*, 109.

⁶¹ İbn Ebi'l-İsba', *Bediu'l-Kur'an*, 323.

⁶² İbn Ebi'l-İsba', *Tahriru't-Tahbir*, 587; İbn Ebi'l-İsba', *Bediu'l-Kur'an*, 295.

⁶³ el-Mu'minun, 23/91.

⁶⁴ İbn Ebi'l-İsba', *Tahriru't-Tahbir*, 587.

2.2.11. el-Ḳavl bi'l-Mû'ceb

el-Ḳavl bi'l-Mû'ceb “Mütekellimin muhtabına bir söz söylemesi, söz söylenen kişinin de söyleyenin sözlerinden herbir müfred kelimeye yönelmesi, yöneldiği herbir müfred kelimeye o kelimenin anlamının aksine bir mana yüklemesi”⁶⁵ şeklinde tanımlanır. Mütekellim, muhatabın kelimelerinden herbirine yöneldiğinde onun söylediği mananın aksini o kelimeye yükler. Hakikatte bu sanatın icra edilmesi, söylenen kelamın muhtevasına uygun bir şekilde aksi şekilde cevap verilmesi hakkında kullanılır.⁶⁶ Âyetten örnek şöyledir;

يَقُولُونَ لَنْ يَرْجِعَنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لِيُخْرِجَنَا الْأَعْرُ مِنْهَا الْأَذَلَّ

“(Münafıklar) şöyle diyorlar: Hele bir Medineye dönelim, o zaman izzetli olan zelil olanı (oradan) çıkaracak.”⁶⁷

Âyette, münafıklar kendilerinin izzetli, Peygamber (sav) ve beraberindekilerin ise zelil olduğunu ima etmiş, Medine’ye dönüldüğünde ise izzet sahiplerinin zelilleri çıkaracaklarını söylemişlerdir. Âyetin devamında ise, izzet ve zillet kavramlarına atıfta bulunularak şöyle buyrulmuştur:

وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَلَكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ

“İzzet Allah’a, Resulüne ve müminlere aittir, ancak münafıklar bilmezler.”⁶⁸

Burada, ilk bölümde geçen kavramlara tekrar dönülerek kelimelere zıt anlamlar yüklenmiş ve böylece asıl izzetin Allah, Resûlü ve müminlere ait olduğu vurgulanmıştır. Bu yönüyle metin, el-ḳavl bi'l-mû'ceb sanatına örnek teşkil etmektedir.

2.2.12. el-Îzâh

el-Îzâh “Mütekellim bir söz söylediğinde zahirde karışıklık gibi bir şey bulunur, kelamın kalan kısmında ise bu kapalılık mütekellim tarafından giderilmesi”⁶⁹ şeklinde tanımlanır. Çünkü anlamın kapalı olması nefiste kapalı kısmın anlaşılması bakımından şevk uyandırır. Böylelikle kişinin nefsi şevke gelmekle konunun diğer bölümünü yani açıklayıcı kısmını şevkle takip eder.⁷⁰ Konu ile ilgili âyetten şu şekilde örnek verilebilir;

كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رُزِقُوا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَأَنُوتَا بِهِ مُتَشَابِهًا

“Onlar her ne zaman meyvelerden/nimetlerden rızıklandırılırlarsa bizlere bunların bir benzeri daha önce verilmişti derler”⁷¹

Âyet, “daha önce” ifadesine kadar zikredilmiş olup “benzeri verilmişti” ifadesi kullanmamış olsaydı muhatabın zihninde şu şekilde bir işkâl vücuda gelecekti: Aynı şekilde rızıklandırılmadan bahsedildiği için acaba cennet meyveleri dünyadakilere cins bakımından mı yoksa miktar bakımından

⁶⁵ İbn Ebi'l-İsba', *Tahriru't-Tahbir*, 599.

⁶⁶ İbn Ebi'l-İsba', *Bediu'l-Kur'an*, 314.

⁶⁷ el-Munâfikûn, 63/8.

⁶⁸ el-Munâfikûn, 63/8.

⁶⁹ İbn Ebi'l-İsba', *Tahriru't-Tahbir*, 559.

⁷⁰ İbn Ebi'l-İsba', *Bediu'l-Kur'an*, 259.

⁷¹ el-Bakara, 2/25.

mı benziyordu? Çünkü dünyada cins bakımından bir ya da çeşitli meyveler sürekli tüketildiğinde insanda bıkınlık meydana getirir. Oysaki nimetlerin renkliliği, çeşitliliği, âzami olarak istifade edilebilirliği, onların kemalindendir ve cennet nimetleri de bu anlamda kemal noktasıdır. Âyetteki işkâli gidermek için devamında “benzeri verilmişti” ifadesi getirilmiştir. Belagatın gereği olarak sınıfların aynı olmayıp miktar bakımından dünyadakilerle benzerlik gösterdiği ifade edilip tamamlayıcı olarak teyit edilmiştir.⁷²

2.2.13. el-İnfisâl

el-İnfisâl “Mütekellimin, söylediğiyle yetindiğinde kendisine bir kusur/karışıklık ya da müdahale gerektirecek bir söz söyleyip, sonra da kendisini bu durumdan kurtaracak bir ifade kullanmasıdır. Bu açıklama ya zahir ya da te’vil yollu olur.”⁷³ Âyet örneği şu şekildedir;

وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلَّا أُمَمٌ أَمْثَلُكُمْ

“Yeryüzünde yürüyen hayvanlar ve gökyüzünde iki kanadıyla uçan kuşlardan ne varsa hepsi sizin gibi birer topluluktur.”⁷⁴

Kur’an’da kuşlar için “iki kanadıyla uçan” denilmesi, her kuş böyle olduğu hâlde ‘idmâc’ (bir kelimenin açık ve kapalı iki anlam içermesi) sanatıyla bir hikmete işaret eder. Bu ifade, zarar vermeyen hayvanların öldürülmemesi gerektiğini ima eder. “Hepsi sizin gibi birer topluluktur” buyruğu da canlılar üzerindeki tasarrufun sorumluluk gerektirdiğini vurgular. Ayrıca “kanat” ifadesiyle gelişmiş hayvanlar anılır, böcek ve haşereler kapsam dışı bırakılır. Böylece arif kişi, kelamın düzeninden kuş ve benzeri canlıların öldürülmemesi gerektiğini çıkarır.⁷⁵

2.2.14. et-Tehekküm

. Bu kavram terim olarak şöyle tanımlanmaktadır: “Korkutma yerinde müjde, tehdit yerinde vaad, alay yerinde övgü, vaîd içerikli bir konuda va’d içeren lafız getirmekten ibarettir.”⁷⁶ Âyetten örnek şu şekildedir;

لَهُ مُعَقِّبَاتٌ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ

“Kişinin önünde ve arkasında Allah’ın emriyle onu koruyan hafaza melekleri bulunmaktadır.”⁷⁷

Müellif konuyla ilgili örneği bizim anlam vermeye çalıştığımızdan farklı olarak bazı müfessirlerden iktibasla âyet’in anlamını tehekküm’e örnek olacak şekilde açıklar. Ona göre bu âyette “Allah’ın emriyle onu koruyan hafaza melekleri” yerine güya bir sultanın korumalarının; sultanı, Allah’ın emrinden korumaları şeklinde izah etmeye çalışarak konunun tehekküme örnek olduğunu ortaya koymaya çalışır.⁷⁸

⁷² İbn Ebi’l-İsba’, *Tahriru’t-Tahbir*, 560-561.

⁷³ İbn Ebi’l-İsba’, *Tahriru’t-Tahbir*, 609; İbn Ebi’l-İsba’, *Bediu’l-Kur’ân*, 326-327.

⁷⁴ el-En’âm, 6/38.

⁷⁵ İbn Ebi’l-İsba’, *Tahriru’t-Tahbir*, 509-510; İbn Ebi’l-İsba’, *Bediu’l-Kur’ân*, 326-327.

⁷⁶ İbn Ebi’l-İsba’, *Tahriru’t-Tahbir*, 568; İbn Ebi’l-İsba’, *Bediu’l-Kur’ân*, 283.

⁷⁷ er-Ra’d, 13/11.

⁷⁸ İbn Ebi’l-İsba’, *Bediu’l-Kur’ân*, 283.

2.2.15. et-Teşkik

Teşkik, “Konuşanın sözünde, gereksiz dolgu (haşv) mu, yoksa sözün olmazsa olmazı olan aslî unsuru mu olduğu hususunda muhatabı kuşkuya düşürecek bir lafız getirilmesidir.”⁷⁹ Âyetten örnek şu şekildedir;

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى فَاكْتُبُوهُ

“Ey iman edenler! Belirlenmiş bir vakte kadar borç ilişkisi kurduğunuzda onu yazın.”⁸⁰

Âyetteki بِدَيْنٍ ‘borç’ sözcüğünün fazlalık olup olmadığı hususu muhatabı kuşkuya düşürmektedir. Çünkü تَدَايَنْتُمْ ‘borç ilişkisi’ ifadesi ona ihtiyaç duyurmamaktadır. Ancak belağî açıdan düşünen kimse onun aslî bir lafız olduğunu anlar. Zira دَيْنِ lafzının çeşitli anlamları vardır. Burada دَيْنِ ifadesi ile borç meselesine taalluk eden konulardan bahsedilmektedir. Belâgat açısından دَيْنِ ifadesinin getirilmesi zorunlu olmuştur. Kendisiyle yazılan, şahit tutma anlamlarında kullanılmıştır. Bu konuyu şu örnek açıklayıcı mahiyettedir: ضربت ضرباً شديداً ‘Sert bir şekilde vurdum’ örneğinde ikinci vurma ile birinciden farklı bir anlam kastedilerek teşkik sanatına yer verilmiştir.⁸¹

2.2.16. el-İbzâ‘

el-İbzâ‘, “Şiirin bir beytinin tek tek kelimelerinin veya nesrin bir faslının ya da anlamlı cümlelerin kelimelerinin bir bedî‘-sanatını içermesidir. Öyle ki bir beyitte veya bir karinede kelimelerin ya da cümlelerin sayısına göre birden fazla bedî‘-sanatı bulunur. Bu sanatta, kelimelerde bulunan herbir kelimede bir ya da birden fazla bedî‘ sanatının bulunması gerekmektedir. Eğer bu özellik kelimelerde bulunmazsa o zaman ‘ibzâ’ sanatı da gerçekleşmiş olmaz.”⁸² Âyet örneği şu şekildedir;

وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكِ وَيَا سَمَاءُ أَفْلَعِي وَغِيضَ الْمَاءِ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ وَقِيلَ بُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ

“Ey toprak suyunu yut! Ey semâ suyunu tut!” dendi. Su çekildi; hüküm yerini buldu; gemi Cûdî’nin üzerine kuruldu; ‘Zalimlerin topyekün canı cehenneme!’ dendi.”⁸³

Müellif âyetteki 17 lafızdan 21 sanatın varlığını istihrac etmiş ve onları şu şekilde sıralamıştır; اِبْلَعِي ‘yut’ ve اَفْلَعِي ‘tut’ lafızları arasında ‘münâsebet-i tam’, اَرْضُ ‘yer’ ve سَمَاءُ ‘gök’ kelimeleri arasında ‘mutabakât-ı lafziye’, يَا سَمَاءُ ‘Ey gök!’ lafzında yağmur kastedilerek ‘mecaz’, اَفْلَعِي ‘tut’ kelimesinde ‘istiare’, غِيضَ الْمَاءِ ‘Su çekildi.’ ibaresinde ‘işaret’; çünkü “su çekildi” lafızları ile birçok anlam kastedilmiştir. وَقُضِيَ الْأَمْرُ ‘Hüküm yerini buldu’ ibaresi ile kurtulanların ve helak olanların tek lafızla ifade edilmesiyle ‘temsil’, وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ ‘Gemi Cûdî’nin üzerine oturdu.’ ibaresiyle ‘irdâf’ sanatına örnek verilmiştir. Çünkü geminin dağ üzerinde tam anlamıyla istikrar sağlamış olması ve sağa sola meyilli bulunmayışı اسْتَوَتْ lafzıyla ifade edilmiştir. “Su çekildi” ifadesiyle geminin Cûdî’ye oturmasına illet olması dolayısıyla ‘ta‘lil’, suyun kesilmesinin çeşitli hallerinin zikredilmesi ile ‘sıhhat-ı taksim’ “Zalimlerin topunun canı cehenneme!” ibaresiyle helakin umumi olmadığını, zulmedenlere has kılındığının ifade edilmesi ile ‘ihtiras’ sanatına yer verilmiştir. Âyetin bu bölümünde “kavim” lafzının zikredilmesi fazlalık olarak görülebilir ancak öncesinde geçen “Nuh (as) gemiyi yaparken

⁷⁹ İbn Ebi’l-İsba’, Tahriru’t-Tahbir, 563; İbn Ebi’l-İsba’, Bediu’l-Kur’ân, 279.

⁸⁰ el-Bakara, 2/282.

⁸¹ İbn Ebi’l-İsba’, Bediu’l-Kur’ân, 279-280.

⁸² İbn Ebi’l-İsba’, Tahriru’t-Tahbir, 611; İbn Ebi’l-İsba’, Bediu’l-Kur’ân, 340.

⁸³ Hûd, 11/44.

kavminden önde gelenler her uğradıklarında onunla dalga geçiyorlardı.”⁸⁴ İfadesinde geçen “*kavim*” olduğunu belirtmek anlamında ahd için “*kavim*” sözcüğüne yer verilerek ‘infisâl’ sanatına yer verilmiştir. Âyette geçen kelimelerin herbirinin yerli yerinde olması; manayı ifade edebilecek şekilde yeterli miktarda kelimelerin kullanılmasıyla ‘müsâvat’, kelimelerin anlamlı bir bütün oluştururken atıfların yerinde olması ile ‘hüs-n-ü nesağ’, herbir kelimenin yerli yerince kullanılması ile ‘i’tilafu’l-lafzi ma’l-ma’na’ (lafız ve mana uyumu), en uygun lafızlarla sözü uzatmadan meramın en güzel biçimde ifade edilmesi ile ‘îcâz’, kelamın baş tarafında أَقْلِي “*tut*” ifadesinin kullanılması ile kelamın sonuna delalet etmesi ve kelamın sonunun baştaki lafza uygun getirilmesi ile ‘teshim’ sanatına yer verilmiştir. Âyette kullanılan herbir lafzın söyleniş bakımından kolay olarak seçilmiş olması, kelimelerin telaffuz bakımından her türlü zorluktan uzak olması ve fasih lafızların seçilmiş olması ile ‘tehziib’, anlatılan mananın muhatabın anlayacağı biçimde söylenmesi ve muhatabın zihnine herhangi bir soru gelmeyecek biçimde açıklanması ile ‘hüs-n-ü beyan’, fâsılaların kararında olması ve muhataba itmi’nan duygusu vermesi ile herhangi bir endişe ve kastedilen manadan uzak anlamları çağrıştırmayacak biçimde olması ile ‘temkin’, suyun yüksek bir mekandan akar gibi inmesi ve havanın esmesi kadar kolay olması ve herhangi bir zorluk ile karşılaşmadan söylenmesi ile de ‘insicam’ sanatına yer verilmiştir.⁸⁵

2.2.17. Haşru’l-Cüz’i ve İlâhâkahu bi’l-Kullî

Bu kavram şu şekilde tanımlanmıştır: “Mütekellimin belli tür ve cinslerin kısımlarını zikrettikten sonra içlerinden bir cinsi seçerek ayrıcalıklı kılıp yüceltmesi ve özel olarak vurgulamasıdır.”⁸⁶ Âyetten örnek şu şekildedir;

وَعِنْدَهُ مَفَاتِيحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٌ فِي ظِلْمَاتِ الْأَرْضِ وَلَا رَطْبٌ وَلَا يَابِسٌ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ

“*Gaybın anahtarları Allah’ın katındadır; onları O’ndan başkası bilemez. O karada ve denizde ne varsa bilir; O’nun bilgisi olmaksızın bir yaprak bile düşmez. O, yerin karanlıkları içerisindeki taneyi de bilir. Yaş kuru ne varsa apaçık bir kitapta mevcuttur.*”⁸⁷

Âyette Allah, gayb bilgisinin tamamının kendisinde olduğunu ‘lam-ı tarif’ ile belirtmiş, ardından karada ve denizde; hayvan, bitki ve cansızların bilgisinin de yanında olduğunu vurgulamıştır. Küllî unsurlar anıldıktan sonra, “*O’nun bilgisi olmaksızın bir yaprak bile düşmez*” buyruğuyla cüz’î bilgilere de sahip olduğu belirtilmiş, böylece övgü kemale ermiştir. Son olarak, mahlûkatın ulaşamayacağı bilgileri zikrederek medhi yalnız kendisine has kılmıştır.⁸⁸: “*O, yerin karanlıkları içerisindeki taneyi de bilir.*”

2.2.18. et-Temzîc

Temzîc, ıstılah olarak; “Mütekellimin, nesir cümlelerinde tek ya da birden fazla cümlede veya şiirin bir beytinde ya da birden fazla beytinde, bedî‘ sanatının anlamlarını söz sanatları ile birlikte kullanmasıdır.”⁸⁹ Âyet örneği ise şu şekildedir;

⁸⁴ Hûd, 11/38.

⁸⁵ İbn Ebi’l-Isba’, *Tahriru’t-Tahbir*, 611-613; İbn Ebi’l-Isba’, *Bediu’l-Kur’ân*, 340-342.

⁸⁶ İbn Ebi’l-Isba’, *Tahriru’t-Tahbir*, 500; İbn Ebi’l-Isba’, *Bediu’l-Kur’ân*, 315.

⁸⁷ el-En’âm, 6/59.

⁸⁸ İbn Ebi’l-Isba’, *Bediu’l-Kur’ân*, 315-316.

⁸⁹ İbn Ebi’l-Isba’, *Bediu’l-Kur’ân*, 246.

قَالَ رَبِّ اخْكُم بِالْحَقِّ

“Peygamber şöyle söyledi: “Rabbim! Adaletinle hükmünü ver”⁹⁰

Bu âyette irdâf ve tetmîm sanatlarının bir arada kullanılması ile edeb ve hiciv sanatları birleşmiş bu sebeple on dört sanat ortaya çıkmış oluyor. Müellif burada beşi asıl olmak üzere on dört sanatın varlığından sözeder. Asıl sanatlar; irdâf, tetmîm, i’tilaf, tehzîb ve tevlîd sanatlarıdır. Bu beş asıldan dokuz sanatın ortaya çıktığını ifade eder. Bunlar; îzâh, idmâc, iftinân, hüsnu’l-beyân, muḳârene, imtizac, ibzâ‘ ve el-meşelu’s-sâir sanatlarıdır.⁹¹

2.2.19. el-‘Unvân

‘Unvân, Istılah olarak; “Mütekellimin herhangi bir nedenle vasıflama, övünç, tahkir, medih, hiciv ve başka birşeyi amaç olarak gütmesi, sonrasında ise bu amacını tamamlamak ve desteklemek kastıyla geçmiş olayları hatırlatan genel anlamda örnek olarak hatırlatıcı birşeyi söylemesi ya da geçmiş kıssaları dile getirmesi”⁹² şeklinde açıklanmaktadır.

Konuya ilgili sanata Arap şiirinden şu beyitlerle örnek verilmiştir;

يا هاشم بن خديج ليس فخركم ... يقتل صهر رسول الله بالسدد
أدرجتم في إهاب العير جثته ... لبئس ما قدمت أيدكم لغد
إن تقتلوا ابن أبي بكر فقد قتلت ... حجرا بدارة ملحوب بنو أسد
ويوم قلتم لعمرى وهو يقتلكم ... قتل الكلاب لقد أبرحت بالولد
ورب كندية قالت لجارتها ... والدمع ينهل من مثنى ومن وحد
ألهى امرأ القيس تشبيب بغانية ... عن ثاره وصفات النوى والوتد

“Ey Hâşim oğlu Hudeyc! Sizin övünme kayanağınız Allah Resulünün damadını eşikte öldürmek değildir:

Ölü bedenini eşşek derisine sardınız da yarın için ne kadar kötü (anılacak) bir haber bıraktınız.

Eğer Ebubekir’in evladını öldürseniz, Esed oğlunun zayıf evinde de Hûcr öldürülür.

‘Amr sizi, köpeği öldürür gibi öldürdüğü günde ona, çocuğa ettiniz dediniz!

Nice Kindiye(Kind kabilesine mesup olan) vardır ki gözlerinden yaşlar tekli çiftli akarken komşusuna dedi ki:

⁹⁰ el-Enbiya, 21/212.

⁹¹ İbn Ebi’l-Isba’, *Tahriru’t-Tahbir*, 537-538.

⁹² İbn Ebi’l-Isba’, *Tahriru’t-Tahbir*, 553; İbn Ebi’l-Isba’, *Bediu’l-Kur’ân*, 257.

İntikamdan, işini bitirmekten ve çocuktan İmru'l-Kays'ı geri bıraktı bir şarkıcı kadınla uğraşmak."⁹³

Ebû Nuvâs, bu beyitlerde birçok 'unvân' örneğine yer vermiştir. Muhammed b. Ebû Bekr, Hûcr Ebû İmru'l-Kays ve 'Amr b. Hind'in katledilmeleri, hicvedilmek istenen şahıslar üzerinden kısasa biçiminde ele alınmış; bu kişilerin kabileleri ve hükümlerlikleri da hiciv yoluyla aktarılmıştır.⁹⁴

2.2.20. eş-Şemâte

"Sıkıntı çeken veya zor durumda olan bir kimseye sevinç ızhâr etmek"⁹⁵ anlamında kullanılan bu kavram bedî' sanatı örneklerinden sayılmaktadır. Konuyla ilgili âyet örneği aşağıdaki gibidir;

هَذَا مَا كُنْتُمْ تَدْعُونَ لِنَفْسِكُمْ فَدُفُّوا مَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ

"İşte sadece kendiniz için toplayıp biriktirdikleriniz; tadın şimdi toplayıp sakladıklarınızı!"⁹⁶

Zahirde müjde gibi görünse de aslında tehdit içeren ifadeyle, yahudi ve hristiyan din adamlarının dini istismar ederek haksız kazanç sağladıkları ve insanları Allah'ın yolundan saptırdıkları vurgulanmış; ardından "*tadın şimdi toplayıp sakladıklarınızı*" denilerek, şemâte yolu eleştirilmiştir.

2.3. Hem Lafız Hem Mana İle İlgili Sanatlar

2.3.1. el-Başt

İcâz'ın zıttı olan bu kavram, itnab'ın bilinen anlamının ötesinde, özel bir kullanıma sahiptir. "Mütekellim, bir konuyu az bir lafızla ifade ettiğinde mana anlaşılabilirken, aynı konuyu çok sayıda lafızla dile getirdiğinde bu durum, muhatabın anlayış yetersizliği, uzakta olana işittirme ya da takrir ve te'kid amacıyla gerçekleştirilmez. Aksine, burada maksat; bedî' sanatlardan çok ince anlam katmanlarını içeren çeşitli sanatları bir arada icra etmek ve bu yolla metne zenginlik kazandırmaktır."⁹⁷ Âyet örneği şu şekildedir;

قُلْ أَنْتُمْ لَتَكْفُرُونَ بِالَّذِي خَلَقَ الْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ وَتَجْعَلُونَ لَهُ أَنْدَاداً ذَلِكَ رَبُّ الْعَالَمِينَ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِي مِنْ فَوْقِهَا وَبَارَكَ فِيهَا وَقَدَّرَ فِيهَا أَقْوَاتَهَا فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ سَوَاءً لِّلسَّائِلِينَ ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ ائْتِيَا طَوْعاً أَوْ كَرْهاً قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ فَفَضَّلَهُنَّ سَبْعَ سَمَوَاتٍ فِي يَوْمَيْنِ وَأَوْحَى فِي كُلِّ سَمَاءٍ أَمْرَهَا وَزَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحٍ وَحِفْظاً ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ

"De ki 'Yeryüzünü iki gün zarfında varedeni inkâr edip O'na başkalarını ortak mı koşuyorsunuz?' O, vareden ve âlemlerin rabbi olan Allah'tır. O yeryüzünde sarsılmayan dağlar oturttu ve (yeryüzünü) bereketli hale getirdi; ihtiyaç olan gıdaları yeryüzünde -bu gıdalara ihtiyacı olanlar için eşit derecede olarak- uygun miktarlarla varedti, (Bu sayılanlar) dört günde gerçekleşti. O, her göğeyi yapması gerekenleri ilham etti. Böylelikle iki gün zarfında yedi gök olarak varedti, her göğeyi yapması

⁹³ Ebu Ali el-Hasan bç Hâni Ebû Nuvâs, *Divân-ı Ebû Nuvâs*, thk. Behçet Abdulgafur (Ebu Dabi: Ebu Dabi Kültür Yay., 2010), 1/361.

⁹⁴ İbn Ebi'l-İsba', *Tahriru't-Tahbir*, 553-554.

⁹⁵ İbn Ebi'l-İsba', *Tahriru't-Tahbir*, 567; İbn Ebi'l-İsba', *Bediu'l-Kur'an*, 282.

⁹⁶ et-Tevbe, 9/35.

⁹⁷ İbn Ebi'l-İsba', *Tahriru't-Tahbir*, 544.

gerekeni vahyetti. Biz, yakın göğü kandillerle donattık ve onu muhafaza ettik. İşte bütün bu olanlar herşeye gücü yeten, herşeyi bilen Allah'ın takdiridir. Dahası O, duman halinde olan semaya iradesini yöneltti; peşinden semaya ve arza, 'İsteyerek veya istemeyerek (varlık alemine) gelin!' buyurdu. Onlarda 'İsteyerek geldik' dediler.”⁹⁸

Bu âyetlerde başt sanatının özelliklerini görüyoruz. Bunun delili diğer bir âyet olan, “O (Allah) ki gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları altı günde yarattı”⁹⁹ âyetidir.

Allah'ın gökleri ve yeri altı günde yaratması, Secde sûresinde özet, Fussilet sûresinde ise detaylı biçimde aktarılmıştır. Bu, insanın açık ve yakın delile yönelme tabiatından kaynaklanır. Böylece işkâl olan yerde açıklama, icmâl olan yerde tafsil yapılır. ‘Başt’ sanatının amacı da metne estetik ve anlam derinliği katmaktır.¹⁰⁰

2.3.2. *Ĥusnu'l-Hâtıme*

Bedî‘ sanatında, mütakellim veya şairin sözünü en güzel biçimde tamamlaması esastır. Çünkü kulakta kalan son tını, çoğu zaman öncekileri unutturur. Bu nedenle mütakellim; sözünün akıcılığına, tatlılığına ve canlılığına özen göstermeli, bu hususta titizlikle davranmalıdır.¹⁰¹ Kur’ân’da sûre sonları, genel olarak Ĥusnu'l-Hâtıme örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁰² Sûrelerin sonları, güzellik ve kemal bakımından güçlü ifadelerle sona erer. Zira bu kısımlar, dua, nasihat, farz hükümleri, hamd ve tehlil gibi nefislerde derin iz bırakan ifadelerle tamamlanır ve bu tür sonlar, ilgili belagat sanatının örnekleri olarak tanımlanır.¹⁰³

Bakara sûresinin son âyetleri dua cümleleriyle sona ererken, Âl-i İmrân sûresi çeşitli tavsiye ve öğütlerle tamamlanır. Nisâ sûresi bazı farz hükmündeki emirlerle nihayet bulurken, Mâide sûresi ise Allah hakkında tebcil ve tâzim ifadeleriyle sona ermektedir. En’âm sûresinin sonu ise vaat ve vaid, yani müjde ve tehditle bitirilmiştir.¹⁰⁴

Bu tertip, Kur’ân’ın belagat ve düzen açısından sahip olduğu üslûbun örneklerinden biridir. Her sûrenin sonu, o sûrenin muhtevasına ve taşıdığı temel mesaja uygun ifadelerle tamamlanır; böylece okuyucunun zihninde derin ve kalıcı bir etki bırakması hedeflenir.

2.3.3. *et-Tahyîr*

Tahyîr, terim olarak; “Şair ya da yazar kelimadan bir bölüm getirip çeşitli kafiye içerisinden kelamın veya şiirin akışına en uygun kafiye ile ya da kelamın fasılasını makabline en uygun kalıpla

⁹⁸ el-Fussilet, 41/9-12.

⁹⁹ es-Secde, 32/4.

¹⁰⁰ İbn Ebi'l-İsba', *Bediu'l-Kur'ân*, 252-253.

¹⁰¹ İbn Ebi'l-İsba', *Tahriru't-Tahbir*, 516; İbn Ebi'l-İsba', *Bediu'l-Kur'ân*, 343.

¹⁰² İbn Ebi'l-İsba', *Bediu'l-Kur'ân*, 319.

¹⁰³ İbn Ebi'l-İsba', *Bediu'l-Kur'ân*, 346-353.

¹⁰⁴ İbn Ebi'l-İsba', *Tahriru't-Tahbir*, 620.

sunmasıdır. Burada yazarın ya da şairin bu şekildeki tercihi, onun alanla alakalı maharetine delalet eder.”¹⁰⁵ Âyetten örnek şu şekildedir;

إِنَّ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِّلْمُؤْمِنِينَ

“Göklerde ve yerde inananlar için önemli işaretler vardır.”¹⁰⁶

وَفِي خَلْقِكُمْ وَمَا يَبُتُّ مِنْ دَابَّةٍ آيَاتٌ لِّقَوْمٍ يُوقِنُونَ

“Sizlerin yaratılışınızda ve yeryüzüne yaymış olduğu hareket eden diğer canlılarda yakîn sahibi kimseler için deliller mevcuttur.”¹⁰⁷

وَإِخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا أَنزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ رِزْقٍ فَأَخْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَتَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ آيَاتٌ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ

“Gece ile gündüzün peşisıra gelmesinde, semadan Allah’ın indirdiği rızıkta (yağmurda) -ki, onun ile ölümden sonra yeniden hayat vermektedir- rüzgarları çeşitli yönlerden estirmesinde düşünen kimseler için alınacak dersler vardır.”¹⁰⁸

Belagat gereği, ilk âyette fasıla diğerlerinden farklı olarak “*inananlar*” şeklinde getirilmiştir. Önce âlem bütünüyle zikredilmiş, ardından Allah’ın yaratıcı ve muhtar oluşuna dair deliller sunulmuş, bu tasdik üzerine ilâhî sıfatlar tafsil edilmiştir. Zira Allah’ın varlığını itikad, öncelikle bu âlemdeki her şeyin O’na ait olduğunu kabul etmekle mümkündür. Bu sebeple, tasdiki vurgulayan “*inananlar*” fasılası tercih edilerek nazmın belâgat ve anlam düzeni korunmuştur.¹⁰⁹ İkinci âyette ise fasıla olarak “*yakîn sahipleri*” ifadesi kullanılmıştır. Çünkü insan nefsi, hayvanların yaratılışı ve yeryüzüne yayılışı konularını tefekkür ettiğinde, bu hususlar yakîn açısından daha açık ve detaylı deliller sunar. Anlayışa daha yakın ve kesin bilgiye ulaştırıcı nitelikte olduğu için, burada “*ikan*” lafzı belagat gereği tercih edilmiştir.¹¹⁰ Gece ve gündüzün peşi sıra gelmesi, rızıkların indirilmesi, yeryüzünün diriltilmesi, rüzgârın esmesi, yağmurun yağması, bitkilerin yeşermesi ve canlıların hayatlarını sürdürmesi gibi hususlar, derin tefekkür ve akıl yürütmeyi gerektiren delillerdir. Bu sebeple, belâgat kaideleri doğrultusunda son âyetin fâsılasında “*akledenler*” ifadesi tercih edilmiştir. Zira bu fiillerin idraki, akli teemmül ve nazar gerektiren bir mahiyet taşır.¹¹¹

¹⁰⁵ İbn Ebi’l-İsba’, *Tahriru’t-Tahbir*, 527; İbn Ebi’l-İsba’, *Bediu’l-Kur’ân*, 233.

¹⁰⁶ Câsiye, 37/3.

¹⁰⁷ Câsiye, 37/4.

¹⁰⁸ Câsiye, 37/5.

¹⁰⁹ İbn Ebi’l-İsba’, *Bediu’l-Kur’ân*, 234.

¹¹⁰ İbn Ebi’l-İsba’, *Bediu’l-Kur’ân*, 234.

¹¹¹ İbn Ebi’l-İsba’, *Bediu’l-Kur’ân*, 235.

Sonuç

Kültürel ve ilmî üretimin canlı olduğu Eyyûbî ve Memlûk dönemlerinde yaşayan müellif, siyasi çatışmalara ve mezhep taassubuna bulaşmadan, şiir ve edebiyat alanında derinleşmiş, özellikle belâgat ve bedî' sanatları üzerine yaptığı çalışmalarla adını kalıcı kılmıştır. İbn Ebi'l-İsbâ'ın, şiir, belâgat, tefsir ve Kur'ân'ın i'câzına dair kaleme aldığı eserler, yalnızca kendi dönemi için değil, sonraki dönemlerde de önemli başvuru kaynakları olmuştur. Eserlerinde Kur'ân-ı Kerîm'i merkeze alan yaklaşımı, klasik Arap edebiyatı içerisindeki edebî sanatları Kur'ân perspektifiyle değerlendirme çabasının önemli bir örneğini teşkil etmektedir. İbn Ebi'l-İsbâ', incelediği Bedî' ıstılahları yalnızca estetik bir süsleme aracı olarak değil, aynı zamanda anlam derinliğini ve ifade gücünü artıran önemli edebî vasıtalar olarak değerlendirmiştir. Lafızla ilgili sanatlardan *el-Ferâid*, sözün fesahat ve belâgat içindeki seçkinliğini vurgularken, *en-Nezâhe*, hiciv sanatının edep ve üslup sınırları içinde icra edilmesi gerektiğini ortaya koyar. *er-Remz ve'l-Îmâ* ise, kelimelerde gizli anlamlar taşıyıp, muhataba ince ve dolaylı mesajlar vermenin sanatkârane bir yolunu sunar. İbn Ebi'l-İsbâ', bedî' sanatlarını lafız ve mana ekseninde derinlemesine ele alarak, sözün estetik boyutunu sadece süsleme unsuru değil, aynı zamanda anlamın derinleşmesi ve tesir gücünün artması için vazgeçilmez bir araç olarak değerlendirmiştir. *et-Tendîr* sanatıyla nükteli ve belâğî ifadelerle sözün cazibesi artarken *el-İstişâ'* ile mananın kuşatıcı ve eksiksiz bir tasvirle sunulmasının, *el-İktidar* sanatıyla ise anlamın çeşitli nazım kalıpları ve mecaz yollarıyla zenginleştirilmesine imkân tanındığını vurgular. Bu sanatlar vasıtasıyla sözün hem dış güzelliği hem de derin mana boyutu ustalıklarla bir araya getirilmiş; kelimeler, muhatap üzerinde hem aklî hem de ruhî tesir bırakacak şekilde yapılandırılmış izah edilmiştir. İbn Ebi'l-İsbâ', mana ile ilgili bedî' sanatları incelerken kelimelerin söyleyiş güzelliği ile değil, derin anlam örgüsüyle de nasıl tesirli kılındığını ortaya koymuştur. *el-İscâl ba'de'l-Muğâla* ile beklentinin sanatkârane bir mantık oyunu ile dile getirilişi, *et-Tedbîc* ile renklerin ve kinayelerin estetik bir söyleyiş içinde buluşturulması, *el-Cem'* ve *t-Tefrîk* ile mana akışının nazmî bir plan dahilinde düzenlenmesi ve *el-İbhâm* ile anlamın muğlaklık ve çok yönlülük içinde bırakılarak kelimelerin etkisinin derinleştirildiğini ortaya koymuştur. *el-Hayde ve'l-İntikâl*'den *el-Kavl bi'l-Mû'ceb*'e kadar incelenen bu bedî' sanatları, söz sanatlarının muhatapla iletişimdeki ince nüanslarını ve ikna gücünü artıran farklı yöntemler olduğunu göstermektedir. İster dolaylı anlatımla maksada ulaşmak, ister çelişkili durumları vurgulamak ya da söylenen sözlerin anlamına karşıt anlam yüklemek olsun, bu sanatlar dilin estetik ve retorik gücünü ortaya koyar. Bu yönüyle, bedî' sanatları sadece süsleyici öğeler değil, aynı zamanda mesajın derinlik ve ikna kabiliyetini artıran önemli araçlar olduğu müellif tarafından vurgulanmıştır. *el-İzâh*, *el-İnfisâl*, *et-Tehekküm*, *et-Teşkîk*, *el-İbzâ'* gibi bedî' sanatları, sözün anlatım gücünü ve etkileyciliğini artıran inceliklerdir. Bu sanatlar, anlamın kapalı ve şevk uyandırıcı biçimde sunulmasından, sözü bilinçli bir müdahaleyle netleştirmeye, gereksiz görünen ifadelerle anlam derinliği kazandırmaya ve kelimelerin çok katmanlı estetik işlevlerine kadar uzanır. Böylelikle kelimeler, hem edebi açıdan zenginleşir hem de mesajın etkili ve kalıcı biçimde anlaşılmasına hizmet etmiş olur. İbn Ebi'l-İsbâ', hem lafız hem mana ile ilgili bedî' sanatlarını da derinlemesine inceleyerek, *el-Başt*, *Husnu'l-*

Hâtime ve *et-Taḥyîr* gibi sanatları, sadece metnin güzelliğini artırmakla kalmayıp aynı zamanda okuyucunun anlayışına farklı katmanlar ekleyerek metni zenginleştirdiğine de dikkat çekmiştir. Bu çalışmalar, klasik Arap belagatı içinde özgün ve etkili bir üslubun gelişmesine olanak sağlamış, İbn Ebi'l-İsbâ'ın edebî ve ilmî mirasının nesiller boyu değerli bir kaynak olarak kalmasını mümkün kılmıştır.

Kaynakça

- Âmidi, Ebu'l-Kâsım Hasan b. Bişr el-. *el-Muvâzene beyne şî'ri Ebi Temmam ve'l-Buhturî*. thk. Abdullah el-Muharib. Beyrut: Mektebetü'l-Hancı, 1944.
- DURMUŞ, İSMAİL. "İBN EBİ'L-ISBA". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/467-468. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Ebû Nuvâs, Ebu Ali el-Hasan bç Hâni. *Dîvân-ı Ebû Nuvâs*. thk. Behçet Abdulgafur. Ebu Dabi: Ebu Dabi Kültür Yay., 2010.
- Ferrûh, Ömer - Ömer b. Abdurrahman. *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*. Beyrut: Dârü'l-'İlm li'l-Melâyîn, 5. Basım, 1989.
- Hamûd Hüseyin, Yunus. *en-Nakd İnde İbn Ebi'l-Asbag el-Mısri*. Dimaşk: el-Hey'etü'l-Ammeti's-Suriyye li'l-Kitab, 2010.
- İbiş, Mustafa. *İbn Ebi İsba 'ın Hayatı ve Belâgat İlmindeki Yeri*. Ankara: İksad Yay, 2020.
- İbn Ebi'l-Isba'. *el-Havâtirü's-Sevânih fî Esrâri'l-Fevâtiḥ*. Kahire: y.y., 1959.
- İbn Ebi'l-Isba'. *el-Muhtârâtü'l-Fâiḳa mine'l-Eş'âri'r-Râiḳa*. thk. Selman Ulya. Tebuk: (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2013.
- İbn Ebi'l-Isba', Zekiyyüddin Abdülazim b Abdülvahid b Zafir İbn. *Bediu'l-Kur'an*. thk. Hifnî Muhammed Şeref. Kahire: Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısriyye, 1957.
- İbn Ebi'l-Isba', Zekiyyüddin Abdülazim b Abdülvahid b. Zafir İbn. *Tahriru't-Tahbir fî Sinaati's-Şi'r ve'n-Nesr ve Beyâni İ'cazi'l-Kur'an*. thk. Hifnî Muhammed Şeref. Kahire: el-Meclisü'l-A'la li's-Şuuni'l-İslamiyye, 2014.
- İbn Nebâte es-Sa'di, Abdulaziz b. Ömer b. Muhammed. *Dîvân*. thk. Abdulemir Habîb et-Tâi. Beyrut: Vizaretü'l-İ'lâm, 1987.
- İmriu'l-Kays, Ebu Vehb İmruülkays Hunduc b. Hucr b. Haris el-Kindi. *Divanu İmriu'l-Kays*. thk. Abdurrahman el-Mustavi. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2004.
- Kahhale, Ömer Rızâ. *Mu'cemu'l-Müellifîn*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, ts.
- Kaya. "MUGÂLATA". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 30. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Kayrevani, Ebû Ali Hasan b Reşik el-Ezdi İbn Reşik el-. *el-Umde fî Mehasini's-Şi'r ve Âdâbih*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. y.y.: Daru'l-Ci'l, 1981.
- Nâbiga ez-Zubyâni, Ebû Ümâme (Ebû Akreb) Ziyâd b Muâviye b Dabâb (Dıbâb) b Câbir. *Divanu'n-Nabiga ez-Zübyani*. thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim. Kahire: Dâru'l-Maârif, 1985.
- Nuveyrî, Ebu'l-Abbas Şihâbuddîn Ahmed b. Abdulvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî en-. *Nihâyetü'l-Ereb fî Funûni'l-Edeb*. Kahire: Daru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1932.
- Ömeri, Ebû'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b Yahyâ İbn Fazlullah el-. *Mesaliku'l-Ebsar fî Memaliki'l-Emsar*. Ebûzabî [Abudabi]: el-Mecmau's-Sekafi, 2002.
- Safedi, Ebû's-Safâ Salâhuddîn Halîl b İzziddîn Aybeg b Abdillâh. *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1984.
- Şeşen, Ramazan. "EYYÛBÎLER". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 12/20-31. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi', ts.

